
**ՊԱՇՏՊԱՆԻ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՆՉԱՓԱՀԱՍԻՆ
ՎԵՐԱԳՐՎՈՂ ՀԱՆՑԱՆՔԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՎԱՐՈՒՅԹԻՆ**

ՆԵԼԻ ԱՂԱԲԱԲՅԱՆ

Քրեական դատավարության գործող օրենսդրությամբ բոլոր հանցագործությունների քննության համար սահմանված է քննության միասնական կարգ, այսինքն՝ դատավարական ընդհանուր ձև և երաշխիքներ, որոնք ապահովում են ինչպես հանցագործությունների արդյունավետ քննությունը, այնպես էլ անձի իրավունքների պաշտպանությունը: Քրեական դատավարության խնդիրներից ելնելով՝ օրենքում նախատեսվում են նաև բացառություններ, որոնք պայմանավորված են ենթադրյալ հանցանք կատարած անձի հատկանիշներով: Վարույթի առանձին կարգ նախատեսելը նպատակ է հետապնդում ոչ թե սահմանափակելու օրենքով նախատեսված երաշխիքները, այլ ընդհակառակը՝ պահպանելով այդ երաշխիքները՝ օրենքում նախատեսելու պաշտպանության լրացուցիչ միջոցներ: Դատավարական հիմնական երաշխիքները՝ անմեղության կանխավարկածը, առաջադրված մեղադրանքի մասին տեղյակ պահելու իրավունքը, ցուցմունքներ տալուց հրաժարվելու իրավունքը, ծնողների կամ խնամակալի մասնակցության իրավունքը, վկաների հետ առերեսման և նրանց խաչաձև հարցաքննության իրավունքը, վերադաս դատական ատյաններին բողոքարկելու իրավունքը պետք է երաշխավորված լինեն դատավարության ողջ ընթացքում: Օրենքով նախատեսված դեպքերում, այդ երաշխիքներից բացի, նախատեսվում են նաև այլ միջոցներ, որոնք երաշխավորում են անձի իրավունքների և իրավաչափ շահերի արդյունավետ պաշտպանությունը:

Անչափահասների տարիքային առանձնահատկություններից ելնելով՝ պաշտպանության այդպիսի միջոցներից է պաշտպանի և օրինական ներկայացուցչի մասնակցությունը: Այսինքն՝ քրեական դատավարությունում անչափահաս անձի համար ապահովվում է երկակի ներկայացուցչություն՝ մի կողմից պաշտպանի, իսկ մյուս կողմից՝ օրինական ներկայացուցչի: Նշված սուբյեկտները ոչ թե հակադրվում են միմյանց, այլ լրացնում, այսինքն՝ պաշտպանը ցույց է տալիս իրավաբանական օգնություն, իսկ օրինական ներկայացուցիչը՝ հոգեբանական և բարոյական: Պետք է համաձայնել Ե. Վ. Գորբաչովայի այն մտեցմանը, որ «ընդհանուր առմամբ անչափահասների գործով հանցագոր-

ծությունների քննության ժամանակակից տարբերակը արտացոլում է «դասական» քննության համընդհանուր առանձնահատկությունը՝ ապահովելու անչափահաս մեղադրյալի պարտադիր պաշտպանությունը և կրկնակի ներկայացվածությունը (պաշտպան և օրինական ներկայացուցիչ)»¹: Նման մասնակցությունը ապահովում է անչափահաս անձանց իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունը պաշտոնատար անձանց անօրինական գործողություններից:

Ս. Վ. Տետյունը իրավագիտորեն նշում է. «Պաշտպանի գործունեությունը կարևոր տեղ է զբաղում անչափահասների պաշտպանության իրավունքի դատավարական երաշխիքների համակարգում, քանզի նրանց անձնային հոգեֆիզիկական առանձնահատկությունները հաճախ դատավարության ընթացքում առաջ են բերում պասիվ դիրքորոշում, անտարբեր վերաբերմունք սեփական շահերի պաշտպանության նկատմամբ, դրան հաճախ ավելանում են կեղծ ռոմանտիկան, չափահաս և անկախ երևալու ձգտումը, ինչը երբեմն ապակողմնորոշում է քննիչին և կարող է հանգեցնել դեռահասների օրինական շահերը ոտնահարող ոչ ճիշտ որոշումների»²:

Անչափահասների գործերով վարույթին պաշտպանի և օրինական ներկայացուցչի մասնակցությունը կարևորվել է միջազգային իրավական փաստաթղթերում: Այսպես, ՄԱԿ-ի Պեկինյան կանոնների 15.1 կետի համաձայն՝ «Դատավարության ամբողջ ընթացքում անչափահաս իրավունք ունի ներկայացվելու իր պաշտպանի կողմից կամ դիմելու իրավական անվճար օգնության, եթե այդպիսի օգնության տրամադրումը նախատեսված է տվյալ երկրի օրենսդրությամբ»: Նույն փաստաթղթի 15.2 կետի համաձայն՝ «Ծնողները կամ խնամակալը իրավունք ունեն մասնակցելու դատաքննությանը, և, անչափահասների շահերից ելնելով, իշխանության իրավասու մարմինը կարող է պահանջել նրանց մասնակցությունը: Սակայն իշխանության իրավասու մարմինը կարող է մերժել նրանց մասնակցությունը, եթե կան հիմքեր ենթադրելու, որ դա անհրաժեշտ է անչափահասի շահերի պաշտպանության համար»: Անկասկած, նշված անձանց մասնակցությունը պետք է դիտել որպես անչափահասին ընդհանուր հոգեբանական, զգացմունքային աջակցություն, որը պետք է իրականացվի քրեական վարույթի ողջ ընթացքում:

Անչափահաս կասկածյալի և մեղադրյալի որակյալ իրավաբանա-

¹ **Горбачёва Е. В.** Проблемы регулирования судопроизводства по делам несовершеннолетних в УПК РФ // Материалы международной научно-практической конференции «Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации: год правоприменения и преподавания». М., 2004, с. 307.

² **Тетюев С. В.** Защитник – обязательный участник производства по уголовным делам в отношении несовершеннолетних // "Научные труды. Российская академия юридических наук". Выпуск 9. В 3 томах. Том 3, М., 2009, с. 1074.

կան օգնություն ստանալու իրավունքը հռչակված է ՀՀ Սահմանադրության 20 հոդվածի 2-րդ մասով. «Յուրաքանչյուր ոք ունի ձերբակալման, խափանման միջոցի ընտրման կամ մեղադրանքի առաջադրման պահից իր ընտրությամբ պաշտպան ունենալու իրավունք»: ՀՀ Սահմանադրության 20 հոդվածի 1-ին մասում ամրագրված՝ պաշտպանի միջոցով իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունքը ենթադրում է իրավաբանական օգնության լիարժեքություն:

Այս իրավունքը նախատեսված և երաշխավորված է նաև քրեական դատավարության օրենսդրությամբ: ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 69 հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «Քրեական գործով վարույթին պաշտպանի մասնակցությունը պարտադիր է, երբ 5) հանցանքը կատարելու պահին կասկածյալը կամ մեղադրյալն անչափահաս է.... »:

Պաշտպանի պարտադիր մասնակցությունը քրեական վարույթին անչափահաս կասկածյալի, մեղադրյալի իրավունքների ու օրինական շահերի արդյունավետ պաշտպանության երաշխիքն է: Նշված պահանջը երաշխավորում է նաև քննիչի և պաշտոնատար այլ անձանց կողմից անչափահասին բարձր որակավորմամբ պաշտպանի ծառայություններից հրաժարվելուն հարկադրելուց: Չէ՞ որ լիովին ակնհայտ է, որ հոգեպես դեռևս բավականաչափ չզարգացած անչափահասը թույլ է նաև կամային առումով, ինչը հնարավորություն է ստեղծում նրա վրա ազդեցություն գործելու, որից երբեմն կարող են օգտվել իրավապահայան մարմինների անբարեխիղճ ներկայացուցիչները՝ ի վնաս նրա իրավունքների և օրինական շահերի³:

Անչափահասին իրավաբանական օգնություն ցույց տալու պահը կարևոր է, որովհետև այդ պահից սկսած՝ անչափահաս կասկածյալը, մեղադրյալը կարող են օգտվել դրանից: Այսպես, համաձայն ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 69 հոդվածի 2-րդ մասի՝ «Քրեական գործով վարույթին պաշտպանի մասնակցությունը պարտադիր է համապատասխանաբար՝ կասկածյալին ձերբակալման մասին քրեական հետապնդման մարմնի որոշումը, ձերբակալման արձանագրությունը կամ խափանման միջոց ընտրելու մասին որոշումը հայտարարելու կամ մեղադրանք առաջադրելու պահից՝ սույն հոդվածի առաջին մասի 2-րդ, 4-րդ, 5-րդ կետերով նախատեսված դեպքերում»:

ՀՀ քր. դատ. օր.-ի նախագծի (այսուհետ՝ Նախագիծ) 46 հոդվածի համաձայն՝ «Վարույթին պաշտպանի մասնակցությունը պարտադիր է անձի ձերբակալման կամ նրան մեղադրանք ներկայացնելու պահից, քանի դեռ մեղադրյալը օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով չի հրաժարվել պաշտպանից»: Ինչպես տեսնում ենք, Նախագծում տեղ

³ Տե՛ս **Ս. Ա. Դիլբանդյան**, Անձի իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության ապահովումը Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության մինչդատական վարույթում, Եր., 2011, էջ 365:

գտած իրավական կարգավորումը կրում է ընդհանուր բնույթ և հիմք է տալիս նշելու, որ այն ապահովում է վարույթին պաշտպանի մասնակցության բոլոր հնարավոր դեպքերը:

Պաշտպանի մասնակցությունը անչափահասի վերաբերյալ գործերով պետք է համարել պարտադիր, և եթե մինչդատական վարույթի կամ դատական քննության ընթացքում չի ապահովվել պաշտպանի մասնակցությունը, ապա այն պետք է համարել քրեադատավարական օրենքի էական խախտում: Անչափահաս մեղադրյալի իրավունքների պաշտպանության համար կարևոր է Նախագծի 419 հոդվածում ամրագրված հետևյալ դրույթը. «Անչափահասին վերագրվող հանցանքի վերաբերյալ վարույթին պաշտպանի մասնակցությունը պարտադիր է այդ անձի ձերբակալման կամ նրան մեղադրանք ներկայացնելու պահից»: Նշված կարգավորումը, բնականաբար, բացառում է առանց պաշտպանի անչափահասների գործերով վարույթի իրականացման հնարավորությունը և համապատասխանում է յուրվե՛նալ արդարադատության չափորոշիչներին:

Քրեադատավարական օրենսդրությամբ անչափահասների վերաբերյալ գործերով պաշտպանի պարտադիր մասնակցության նախատեսումը պայմանավորված է նրա տարիքային առանձնահատկությամբ, հոգեկան վիճակով, կյանքի փորձի և իրավաբանական գիտելիքների պակասով: Վերը նշվածը վկայում է այն մասին, որ մրցակցային դատավարության պայմաններում անչափահասի համար պաշտպանի պարտադիր մասնակցության նախատեսումն անհրաժեշտություն է:

Քրեադատավարական գործող օրենսդրությամբ մեղադրյալը իրավունք ունի ոչ միայն ունենալ պաշտպան, այլև հրաժարվել պաշտպանից և պաշտպանությունն իրականացնել ինքնուրույն: Քրեադատավարական գործող օրենսդրությունից բխում է, որ պաշտպանից հրաժարվել կարող է ոչ միայն չափահաս, այլև անչափահաս անձը: Պաշտպանից հրաժարվելու ընդհանուր դատավարական կարգը հետևյալն է. «Պաշտպանից հրաժարվելը քրեական վարույթն իրականացնող մարմինն ընդունում է միայն այն դեպքում, եթե կասկածյալի կամ մեղադրյալի կողմից այդ մասին հայտարարվել է սեփական նախաձեռնությամբ, կամավոր և այն պաշտպանի ներկայությամբ, որը կարող էր նշանակվել կամ նշանակված է պաշտպան: Չի ընդունվում պաշտպանից հրաժարումը, եթե այն հարկադրված է իրավաբանական օգնության վճարման համար միջոցների բացակայությամբ: Սույն օրենսգրքի 69 հոդվածի առաջին մասի 2-5-րդ և 8-րդ կետերով նախատեսված դեպքերում քրեական վարույթն իրականացնող մարմինն իրավունք ունի չընդունել պաշտպանից կասկածյալի կամ մեղադրյալի հրաժարվելը և նշանակել պաշտպան կամ պահպանել նշանակված պաշտպանի լիազորությունները»: Պետք է նշել, որ այս հոդվածում տեղ գտած կարգա-

վորումն ուղղակի հակասում է ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 69 հոդվածի իմաստին, որում սահմանված են վարույթին պաշտպանի պարտադիր մասնակցության դեպքերը: Կարծում ենք, որ «պարտադիր» ասելով պետք է հասկանալ այն, որ բոլոր դեպքերում վարույթն իրականացնող մարմինը պետք է ապահովի պաշտպանի մասնակցությունը՝ անկախ նրա ցանկությունից: Եթե նշված դեպքերում պաշտպանի մասնակցությունը թողնվում է վարույթն իրականացնող մարմնի հայեցողությանը, ապա այն դադարում է պարտադիր լինելուց:

Վերը նշվածն ուղղակի վերաբերում է նաև անչափահասների գործերով պաշտպանի մասնակցությանը: Այսինքն, եթե անչափահասը հրաժարվում է պաշտպանից, ապա նրա մասնակցության հարցը թողնված է վարույթն իրականացնող մարմնի հայեցողությանը: Անչափահաս մեղադրյալների իրավունքների պաշտպանությունից ելնելով՝ անկասկած ցանկալի կլիներ, որ ընդհանրապես օրենքով բացառվեր նման հայեցողությունը, և պաշտպանի մասնակցությունը պարտադիր համարվեր բոլոր դեպքերում: Պաշտպանից հրաժարվելու շարժառիթները և կասկածյալի, մեղադրյալի կողմից իրենց իրավունքներն իրականացնելու իրական հնարավորությունն ուսումնասիրելիս ու գնահատելիս պետք է հիմք ընդունել այն հանգամանքը, որ անչափահասն ունի հատուկ պաշտպանության կարիք⁴:

Անչափահաս մեղադրյալի պաշտպանության իրավունքն էապես կխախտվի, եթե անչափահասը վարույթին մասնակցի առանց պաշտպանի: Պաշտպանից հրաժարվելու մասին անչափահասի հայտարարությունը վարույթն իրականացնող մարմնի կողմից չի կարող ընդունվել որևէ հիմքով: Բնարկե, անչափահասը և նրա օրինական ներկայացուցիչը պետք է իրավունք ունենան պաշտպանին փոխելու այն դեպքում, երբ՝

ա) նրանց կողմից հրավիրված կամ փաստաբանների պալատի կողմից նշանակված փաստաբանը պատշաճ իրավաբանական օգնություն ցույց չի տալիս իր պաշտպանյալին,

բ) եթե ինչ-որ պատճառներով անչափահասի և նրա պաշտպանի միջև չեն առաջանում փոխադարձ վստահության հարաբերություններ:

Այս հարցն իր լուծումն է ստացել Նախագծում, որտեղ բացառվում է պաշտպանի պարտադիր մասնակցության դեպքում վարույթն իրականացնող մարմնի հայեցողության հնարավորությունը, իսկ ինչ վերաբերում է անչափահասների վերաբերյալ վարույթին, ապա պաշտպանի մասնակցությունը պարտադիր է բոլոր դեպքերում (Նախագծի հոդված 419):

⁴ St' u Смирнов А. В., Калиновский К. Б. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации. СПб., 2003, էջ 175:

Պաշտպանի մասնակցությունը վարույթին ապահովվում է ընդհանուր կարգով, այսինքն՝ հրավիրելու կամ նշանակելու եղանակով: Անչափահասին վերագրվող հանցանքի վերաբերյալ գործերով վարույթին պաշտպանի մասնակցությունը հիմնականում ապահովվում է օրինական ներկայացուցչի կամ անչափահասի մերձավոր ազգականների միջոցով: Սակայն, եթե անչափահասը չի ցանկանում, որ իր շահերը ներկայացնի օրինական ներկայացուցչի կողմից հրավիրված փաստաբանը, ապա նախապատվությունը պետք է տալ անչափահաս մեղադրյալին:

Անչափահաս կասկածյալի և մեղադրյալի համար պաշտպանի մասնակցությունն ապահովվում է յուրաքանչյուր դեպքում՝ անկախ այն բանից՝ նա պաշտպան ցանկանո՞ւմ է, թե՞ ոչ: Իհարկե, կասկածյալի կամ մեղադրյալի համար նշված իրավունքի իրականացումը, ըստ քրեական դատավարության գործող օրենսդրության, ապահովվում է ձեռքարկման, խափանման միջոց կիրառելու կամ մեղադրյալ ներգրավելու պահից: Սակայն քրեական դատավարության գործող օրենսդրությունից հստակ չի երևում, թե ինչ ենք հասկանում ձեռքարկման պահ ասելով, որովհետև ձեռքարկումը հավաքական հասկացություն է: Քանի որ անձը ձեռքարկված է համարվում նրան արձանագրությունը հանձնելու պահից, հետևաբար պաշտպան ունենալու իրավունքի մասին նա իրազեկվում է այդ պահից: Սա նշանակում է, որ մինչև արձանագրություն կազմելը պաշտպանը չի կարող ներկայացնել ենթադրյալ հանցանքը կատարած և ազատությունից զրկված անձի շահերը⁵:

Կարծում ենք, որ ողջունելի է Նախագծում ինչպես ձեռքարկման բնորոշման, այնպես էլ ձեռքարկվածի իրավունքների պարզաբանման պահի հստակեցումը: Մասնավորապես, ըստ Նախագծի 6 հոդվածի 44-րդ կետի՝ «ձեռքարկում՝ առանց դատարանի որոշման՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 16 հոդվածով սահմանված անձի ազատության իրավունքի սահմանափակումը»: Ինչպես տեսնում ենք, Նախագծի հեղինակները ձեռքարկման բնորոշման հիմքում դնում են ոչ թե անձին ազատությունից զրկելու հետ կապված հաջորդական գործողությունների կատարումը, այլ անձին փաստացի ազա-

⁵ ՀՀ քրեական դատավարության գործող օրենսգրքում տեղ գտած բացի անդրադարձել է ՀՀ վճռաբեկ դատարանը 2009 թվականի դեկտեմբերի 18-ի՝ Գագիկ Միքայելյանի վերաբերյալ կայացված որոշմամբ, որում մասնավորապես սահմանված է. «Բերվածի» կարգավիճակի առանձնահատկությունները հաշվի առնելով (նախնական և կարճաժամկետ բնույթը)՝ «բերվածը» պետք է օժտված լինի առնվազն հետևյալ իրավունքներով. ա) իմանալու իրեն արգելանքի վերցնելու պատճառը (բխում է ՀՀ Սահմանադրության 16-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին նախադասությունից, Կոնվենցիայի 6 հոդվածի 3/ա/ ենթակետից), բ) տեղեկացնելու իրեն բերման ենթարկելու մասին (բխում է ՀՀ Սահմանադրության 16 հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ նախադասությունից), գ) հրավիրելու իր փաստաբանին (բխում է ՀՀ Սահմանադրության 20-րդ հոդվածի 1-ին մասից), դ) լռելու (բխում է ՀՀ Սահմանադրության 22 հոդվածի 1-ին մասից) (տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության վճռաբեկ դատարանի քրեական գործերով որոշումներ», Ժողովածու, 2010, 1-ին կիսամյակ, հ. 2, Եր., 2010, էջ 304):

տությունից զրկելը: Այսինքն, եթե անձը իրավասու մարմինների կողմից փաստացի զրկվել է ազատությունից, ապա դա նշանակում է, որ նա օգտվում է ձերբակալված անձի համար օրենքով նախատեսված բոլոր իրավունքներից, և կիրառվում են դրանց իրականացումն ապահովող երաշխիքները:

Նախագծի 110 հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ մինչև մեղադրյալի վերաբերելի իրավունքները ձեռք բերելը ձերբակալված անձն ունի հետևյալ նվազագույն իրավունքները՝

1) փաստացի ազատությունից զրկվելու պահին բանավոր, իսկ հետաքննության մարմնի կամ վարույթն իրականացնելու իրավասություն ունեցող մարմնի վարչական շենք մուտք գործելու պահին նաև գրավոր տեղեկացվել սույն հոդվածով նախատեսված նվազագույն իրավունքների և պարտականությունների մասին,

2) իմանալ իրեն ազատությունից զրկելու պատճառը,

3) պահպանել լռություն,

4) իր ընտրած անձին տեղեկացնել իր գտնվելու վայրի մասին,

5) հրավիրել փաստաբան,

6) իր պահանջով ենթարկվել բժշկական զննման:

Նախագծի վերը նշված կարգավորումը ձերբակալված անձի իրավունքների պաշտպանության ապահովման իրական երաշխիք է: Նույնը չենք կարող ասել գործող օրենսդրության դեպքում, որովհետև կասկածյալին նրա իրավունքներն ու պարտականությունները պարզաբանվում են ձերբակալման մասին արձանագրությունը կազմելուց հետո, իսկ մինչ այդ հնարավոր է, որ նրանից բացատրություններ վերցվեն, որոնք կարող են կրել նաև խոստովանական բնույթ: Նախագծում օրենսդրական այս բացը վերացված է, քանի որ այնտեղ հռչակված է, որ ձերբակալում իրականացնող իրավասու պաշտոնատար անձը պարտավոր է անձին արգելանքի վերցնելու պահին նրան տեղեկացնել երկու կարևոր իրավունքների մասին՝ ա) իմանալ իրեն ազատությունից զրկելու պատճառները, բ) պահպանել լռություն⁶:

Անչափահաս կասկածյալի, մեղադրյալի իրավունքների և իրավաչափ շահերի արդյունավետ պաշտպանության համար կարևոր նշանակություն ունի պաշտպանի մասնակցությունը ապացուցման գործընթացին: Քրեական դատավարության ժողովրդավարական ու մրցակցային բնույթն այն է, թե դատավարության կողմերն ինչպիսի մասնակցություն են ունենում ապացույցներ հավաքելու, ստուգելու և գնահատելու գործընթացին: Հանրապետությունում շարունակվող դա-

⁶ Տե՛ս Ս. Ա. Դիրանդյան, Ձերբակալված անձի իրավունքների և իրավաչափ շահերի պաշտպանության ապահովման երաշխիքները ըստ ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագծի, // ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի նախագծի հիմնախնդիրներին նվիրված գիտական հոդվածների ժողովածու, Եր., 2014, էջ 167:

տախրավական բարեփոխման հիմնական խնդիրներից մեկը մինչդատական վարությամբ մրցակցության սկզբունքի կիրառումն է, որն ուղղակի ենթադրում է ապացուցման գործընթացին պաշտպանի մասնակցության ընդլայնում և որոշակիացում:

Անհրաժեշտ է նշել, որ մինչդատական վարությամբ մրցակցությունը սահմանափակ կիրառություն ունի, որովհետև հնարավոր չէ կողմերին օժտել հավասար իրավունքներով: Մա նշանակում է, եթե պաշտպանը չի մասնակցում ապացուցման գործընթացին, այսինքն՝ քրեական գործով ապացույցների հավաքմանը, ստուգմանը և գնահատմանը, ապա կասկածյալի և մեղադրյալի իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության մասին դժվար է խոսել:

Ընդհանուր առմամբ, կասկածյալի, մեղադրյալի իրավունքների պաշտպանությունը մեծապես կախված է ապացուցման գործընթացին պաշտպանի մասնակցության աստիճանից:

Իհարկե, քրեական դատավարության գործող օրենսգիրքը, չնայած իր ժողովրդավարական բնույթին, ապացուցման գործընթացին պաշտպանի մասնակցության իրական հնարավորություն և երաշխիքներ չի նախատեսում: ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 73 հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետում սահմանված է, որ պաշտպանն իրավունք ունի քրեական հետապնդման մարմնի առաջարկով մասնակցել իրականացվող քննչական կամ այլ դատավարական գործողություններին, քրեական հետապնդման մարմնի թույլտվությամբ մասնակցել քրեական հետապնդման մարմնի կողմից իր միջնորդությամբ իրականացվող բոլոր քննչական և այլ դատավարական գործողություններին, մասնակցել իր պաշտպանյալի մասնակցությամբ իրականացվող ցանկացած քննչական կամ այլ դատավարական գործողության, եթե դա պահանջում է կասկածյալը կամ մեղադրյալը, կամ գործողությունը սկսելիս դրա մասին միջնորդում է ինքը՝ պաշտպանը: Այս նորմում առկա «քրեական հետապնդման մարմնի առաջարկով», «քրեական հետապնդման մարմնի թույլտվությամբ», «մեղադրյալի պահանջով», «պաշտպանի միջնորդությունը» ձևակերպումներն ուղղակի անհամատեղելի են ժողովրդավարական կոչվելու հավակնություն ունեցող քրեական դատավարության օրենսգրքի համար և ավելի շատ հիշեցնում են ինկվիզիցիոն դատավարության ոճը⁷: Ի հաստատումն նշված կարծիքի՝ ՀՀ սահմանադրական դատարանը 2013 թվականի հոկտեմբերի 8-ի թիվ ՍԴՈ-1119 որոշմամբ նշված նորմի՝ «քրեական հետապնդման մարմնի թույլտվությամբ» և «եթե դա պահանջում է կասկածյալը կամ մեղադրյալը, կամ գործողությունը սկսելիս դրա մասին միջնորդում է ինքը՝ պաշտպանը» ձևակերպումները արդեն ճանաչել է հակասահմանադրական: Սահմանադրական դա-

⁷ Տե՛ս **Գ. Մ. Ղազինյան**, Քրեական դատավարության պատմական և արդի հիմնախնդիրները Հայաստանում, Եր., 2001, էջ 258:

տարանն այս հիմնախնդրի առնչությամբ արտահայտել է իրավական այն դիրքորոշումը, որ պաշտպանը բոլոր դեպքերում պետք է իրավունք ունենա մասնակցելու պաշտպանյալի նկատմամբ իրականացվող քննչական և այլ դատավարական գործողություններին՝ առանց որևէ միջնորդություն ներկայացնելու՝ անկախ այն բանից, թե այդպիսի մասնակցության վերաբերյալ առկա է կասկածյալի կամ մեղադրյալի պահանջը, թե ոչ⁸:

Ապացուցման սուբյեկտների բնորոշման և դասակարգման հարցերը միշտ էլ եղել են դատավարագետների ուշադրության կենտրոնում, և այդ կապակցությամբ չկա միասնական մոտեցում: Չանդրահառնալով այս հարցի վերաբերյալ դատավարական գրականության մեջ առկա կարծիքներին՝ անհրաժեշտ է ընդգծել, որ առավել տարածված է այն մոտեցումը, որ ապացուցման սուբյեկտների մեջ մտնում են քրեադատավարական հարաբերություններին մասնակից բոլոր սուբյեկտները, թեպետ նրանցից յուրաքանչյուրն այդ գործընթացում խաղացած տեղով ու դերով էապես տարբերվում է⁹: Պաշտպանը դասվում է ապացուցման այն սուբյեկտների թվին, որոնք ողջ դատավարության ընթացքում իրականացնում են ոչ թե սեփական, այլ մեկ ուրիշ անձի իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունը: Այսինքն՝ ապացուցման գործընթացին պաշտպանի մասնակցությունը կրում է ակտիվ և շարունակական բնույթ:

Դատավարական գրականության մեջ պաշտպանը որպես դատավարության սուբյեկտ առանձնանում է հետևյալ հատկանիշներով.

1) պաշտպանն ապացուցմանը մասնակցում է նախօրոք նախանշված, որոշակի կոնկրետ դիրքորոշմամբ. այսինքն՝ ապացուցման ընթացքում նա իրականացնում է միայն պաշտպանական գործառույթ, որի էությունը կասկածյալին, մեղադրյալին արդարացնող կամ նրա պատասխանատվությունը մեղմացնող հանգամանքների վերհանումն ու հետազոտումն է,

2) պաշտպանը գործի հանգամանքների բազմակողմանի ուսումնասիրության և դատավարական կոնկրետ փուլում ապացուցման խնդիրներն իրականացնելու համար հիմնական և անմիջական պատասխանատվություն չի կրում, թեև նրա դատավարական գործունեությունը նպաստում է դրան,

3) պաշտպանն ապացուցման գործընթացում այլ սուբյեկտների նկատմամբ դատավարական սանկցիաներ կամ հարկադրանքի այլ միջոցներ կիրառել չի կարող, քանի որ օժտված չէ պետախիշխանական

⁸ Տե՛ս «ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 2013 թվականի հոտեմբերի 8-ի թիվ 1119 որոշումը»:

⁹ Տե՛ս **Мотовиловкер Я. О.** Основной вопрос уголовного дела и его компоненты. Воронеж, 1984, էջ 7:

լիազորություններով և իրավունք չունի իրականացնելու իրավակիրառ գործունեություն,

4) պաշտպանն ապացույցներ հավաքելու, ստուգելու և գնահատելու պարտականություն կրող սուբյեկտ չի համարվում¹⁰:

Քրեական գործերով ապացուցմանը պաշտպանի մասնակցությունը երաշխավորում է կասկածյալի, մեղադրյալի իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունը: Պաշտպանը, նախնական քննության փուլում մասնակցելով ապացուցմանը, նպաստում է ապացույցների հավաքմանը, դրանց բազմակողմանի ստուգմանը և ճիշտ գնահատմանը¹¹:

Պաշտպանը և դատավարության մյուս մասնակիցներն իրավունք ունեն իրենց իրավասության սահմաններում մասնակցելու գործի համար նշանակություն ունեցող փաստական տվյալների հավաքմանը, ստուգմանը և գնահատմանը: ՀՀ քրեական դատավարության գործող օրենսգրքի 73 հոդվածի 1-ին մասի 5-րդ կետի համաձայն՝ պաշտպանն իրավունք ունի քրեական գործով ձեռք բերելու նյութեր, դրանք ներկայացնելու՝ քրեական գործին կցելու և հետազոտելու համար: Ինչպես տեսնում ենք, օրենսդիրը ձեռնպահ է մնում «ապացույց» հասկացությունն օգտագործելուց՝ դրանով որոշակի տարբերություն դնելով վարույթն իրականացնող մարմնի կողմից ձեռք բերվածի, որը համարվում է ապացույց, և փաստաբանի ձեռք բերածի միջև, որը համարվում է նյութ: Ապացույց ձեռք բերելու փաստաբանի իրավունքն ամրագրված է «Փաստաբանության մասին» ՀՀ օրենքի (14.12.2004 թ.) 18 հոդվածի 2-րդ կետում, որում, ի տարբերություն գործող օրենսգրքի, սահմանված է, որ փաստաբանն իրավունք ունի՝ (...) 2) օրենքով սահմանված կարգով ձեռք բերելու և ներկայացնելու վստահորդի շահերից բխող ապացույցներ (...): Ինչպես տեսնում ենք, նշված նորմը վերաբերում է նույն իրավահարաբերության կարգավորմանը, ուստի կարծում ենք, որ փաստաբանները, հիմք ընդունելով «Փաստաբանության մասին» ՀՀ օրենքի կարգավորումը, կարող են ձեռք բերված տվյալները ներկայացնել ոչ թե որպես նյութեր, այլ ապացույցներ, քանի որ անձի իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից այն ավելի բարենպաստ է:

Այս տեսանկյունից ողջունելի է ապացուցման գործընթացին պաշտպանի մասնակցության իրավական կարգավորումը Նախագծում: Այսպես, Նախագծի 49 հոդվածի համաձայն՝ պաշտպանն իրավունք ունի (...)

3) մասնակցելու իր պաշտպանյալի մասնակցությամբ կատարվող ցանկացած ապացուցողական կամ այլ վարույթային գործողության,

¹⁰ Տե՛ս «Теория доказательств в советском уголовном процессе». М., 1973, էջ 498:

¹¹ Տե՛ս **Հ. Հ. Ղուկասյան**, Պաշտպանի դատավարական վիճակը նախնական քննության փուլում, Եր., 2001, էջ 107:

մասնակցելու իր կամ իր պաշտպանյալի միջնորդությամբ կատարվող ապացուցողական կամ այլ վարույթային գործողությանը, այլ դեպքերում քննիչի առաջարկով մասնակցելու ապացուցողական կամ այլ վարույթային գործողությանը.

4) մեղադրյալին պարզաբանելու իր իրավունքները և ապացուցողական կամ այլ վարույթային գործողություն իրականացնող անձի ուշադրությունը հրավիրելու նրա կողմից թույլ տրված օրենքի խախտման վրա,

5) ձեռք բերելու և ներկայացնելու ապացույցներ՝ վարույթի նյութերին կցելու և հետագոտելու համար,

6) համաձայնության դեպքում հարցման ենթարկելու ֆիզիկական անձանց,

7) պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններից, անհատ ձեռնարկատերերից և իրավաբանական անձանցից պահանջելու և ստանալու փաստաթղթեր կամ տեղեկություններ, եթե դրանք չեն պարունակում օրենքով պահպանվող գաղտնիք,

8) մեղադրյալի պաշտպանության իրականացման հետ կապված հատուկ գիտելիքներ պահանջող հարցերով ստանալու փորձագետի կարծիք (...):

Վերը նշվածն անկասկած էապես տարբերվում է գործող օրենսգրքի կարգավորումից, որովհետև պաշտպանին հնարավորություն է տալիս ավելի իրատեսական օգնություն ցուցաբերելու իր պաշտպանյալին: Մասնավորապես ուշագրավ է այն դրույթի նախատեսումը, որ պաշտպանը, մասնակցելով քրեական գործով վարույթին, իրավունք ունի օրենքով սահմանված կարգով ձեռք բերելու ապացույցներ և ներկայացնելու վարույթն իրականացնող մարմնին՝ վարույթի նյութերին կցելու համար:

Ապացուցման գործընթացին անչափահաս մեղադրյալի պաշտպանի մասնակցությունը խիստ կարևոր է, որովհետև տարիքային առանձնահատկությունից ելնելով՝ դժվար թե նա կարողանա մասնակցել ապացուցման գործընթացին: Մինչդեռ պաշտպանը, պետական մարմիններից, կազմակերպություններից փաստաթղթեր կամ տեղեկություններ պահանջելով կամ անձանց հարցման ենթարկելով, կարող է ձեռք բերել այնպիսի ապացույցներ, որոնք կարևոր նշանակություն կարող են ունենալ անչափահասի նկատմամբ պատիժ նշանակելիս կամ նրա նկատմամբ դաստիարակչական բնույթի միջոցներ կիրառելիս: Պաշտպանի մասնակցությունը ապահովում է յուրվե՛նալ արդարադատության խնդիրների իրականացումը, այսինքն՝ ենթադրյալ հանցանք կատարած անձին ոչ թե պատժելու, այլ նրան դաստիարակելու, հասարակության լիարժեք անդամ դարձնելու համար: Պաշտպանը վարույթն իրականացնող մարմնի, մասնավորապես դատարանի ու-

շաղրությունը պետք է հրավիրի այն հանգամանքի վրա, որ անչափահասների դեպքում արդարադատության համակարգն ուղղված է առաջին հերթին անչափահասի բարեկեցության ապահովմանը, որպեսզի ենթադրյալ հանցանք կատարած անչափահասի վրա ազդող ցանկացած միջոց համաչափ լինի ինչպես նրա անձնային առանձնահատկություններին, այնպես էլ հանցագործության ծանրության աստիճանին: Քրեական վարույթի ողջ ընթացքում այս խնդիրը պետք է լինի պաշտպանի ուշադրության կենտրոնում:

Պաշտպանը, մասնակցելով ապացուցման գործընթացին, պարտավոր է, անչափահասի շահերից ելնելով, ներկայացնել համապատասխան միջնորդություններ՝ ուղղված այնպիսի դատավարական գործողությունների կատարմանը, որոնք կարող են նպաստել անչափահասի իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությանը: Այդպիսի իրավիճակ կարող է առաջանալ այն դեպքում, երբ վարույթն իրականացնող մարմինը չի կատարում այն քննչական գործողությունները, որոնք անհրաժեշտ են անչափահասի գործով ապացուցման առարկան կազմող հանգամանքները պարզելու համար:

Բոլոր դեպքերում այսօր նման միջնորդությունների հարուցումը կարևոր է, որովհետև գործող քրեադատավարական օրենսդրությամբ (նաև՝ Նախագծով) պաշտպանն իրավունք ունի մասնակցելու իր կամ իր պաշտպանյալի միջնորդությամբ կատարվող քննչական գործողություններին: Պաշտպանի մասնակցությունը քննչական գործողությունների կատարմանը ինքնին ենթադրում է մինչդատական վարույթում մրցակցության սկզբունքի շրջանակի ընդլայնում: Բնարկե, վարույթն իրականացնող մարմինը պետք է պաշտպանին կամ նրա պաշտպանյալին ժամանակին տեղեկացնի նրանց միջնորդությամբ կատարվող քննչական գործողության մասին:

Պաշտպանի մասնակցության առնչությամբ ուշադրության է արժանի նաև անչափահասների գործերով պաշտպանի մասնագիտացման խնդիրը: Պեկինյան կանոնների կարևոր պահանջներից է անչափահասների գործերով մասնագիտացված մարմին ունենալը: Կարծում ենք, որ այս պահանջը հավասարապես վերաբերում է նաև փաստաբաններին: Մեր կարծիքով, փաստաբանները, բացի որակյալ իրավաբանական օգնություն ցույց տալուց, պետք է գիտելիքներ ունենան մանկավարժության և հոգեբանության ոլորտներից, որպեսզի կարողանան իրենց վստահորդների հետ գալ փոխադարձ համաձայնության և ընտրել պաշտպանական ճիշտ մարտավարություն: Այո՛, հարցը կարևոր է նաև հանրային պաշտպանի գրասենյակի փաստաբանների համար, որովհետև անչափահասների գործերով պաշտպանի մասնակցությունը պարտադիր է, իսկ այդպիսի մասնակցություն հիմնականում

ապահովում է փաստաբանների պալատը¹²:

Անչափահաս մեղադրյալի իրավունքների և իրավաչափ շահերի պաշտպանության ընդհանուր մարտավարություն ընտրելիս իրականում ծագում են որոշ բարդություններ: Պաշտպանի համար բավականին դժվար է պաշտպանել այն անչափահասի իրավունքները և օրինական շահերը, որի հետ փոխադարձ վստահություն չի ձևավորվել: Կոլիզիան բավականին խնդիրներ է առաջացնում արդյունավետ պաշտպանություն իրականացնելու համար:

Պետք է նշել, որ միասնական պաշտպանության մարտավարություն ընտրելու դեպքում որոշ տարածայնություններ կարող են առաջանալ անչափահասի և նրա օրինական ներկայացուցչի միջև: Նման դեպքերում պաշտպանի համար առաջանում է բարդ իրավիճակ՝ համաձայնել անչափահաս մեղադրյալի¹³, թե՞ նրա օրինական ներկայացուցչի հետ, թե՞ ընտրել և պաշտպանել իր տեսակետը, որը, իր կարծիքով, ավելի գերադասելի է վստահորդի համար: Չպետք է մոռանալ, որ ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 73 հոդվածի 2-րդ մասի, ինչպես նաև Նախագծի 49 հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին կետի համաձայն՝ «պաշտպանն իրավունք չունի կատարել պաշտպանյալի շահերին հակասող որևէ գործողություն», սակայն կարող է պատահել այնպես, որ ընտրված և պաշտպանին առաջարկված դիրքորոշումը գործի ի վնաս իր պաշտպանյալի: Իհարկե, պաշտպանի դիրքորոշման իրավական հիմքերը ամրագրված են քրեադատավարական օրենսդրությամբ: Քրեական գործով պաշտպանի դիրքորոշումը չի կարող հակասել վերը նշված նորմի պահանջներին: Արդարացի է Հ. Ղուկասյանի այն մոտեցումը, որ պաշտպանն իր դատավարական գործունեությամբ կապված է մեղադրյալի հետ և պարտավոր է նրա հետ համաձայնեցնել իր դիրքորոշումը, սակայն միայն այն պարտականությունների կատարման կապակցությամբ, որոնք նրա վրա դրված են օրենքով¹³:

Նշված իրավիճակում պաշտպանը կարող է արդյոք պաշտպանության ուրիշ մարտավարություն ընտրել, որը տարբերվի անչափա-

¹² Անչափահաս կասկածյալներին և մեղադրյալներին որակյալ իրավաբանական օգնություն ցույց տալուց բացի՝ կարևոր է նաև փաստաբան-պաշտպանի՝ անչափահասների գործով մասնագիտացված լինելու հանգամանքը: Այս կապակցությամբ ուշագրավ է ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի, Անկախ Պետությունների Համագործակցության տարածաշրջանային գրասենյակի խնդրանքով կազմված գեկույցում տեղ գտած այն գնահատականը, որ մեղադրյալ երեխաների վերաբերյալ (կամ անչափահասների մասնակցությամբ) գործերով մասնագիտացած հանրային պաշտպաններ չկան: Հանրային պաշտպանի գրասենյակի անձնակազմը երեխայի զարգացման, երեխայի հոգեբանության, երեխաներին հարցաքննելու և երեխայի իրավունքների վերաբերյալ վերապատրաստումներ չի անցնում: Տուժող կամ վկա երեխաների շահերի ներկայացումը Հանրային պաշտպանի լիազորությունների շրջանակից դուրս է (տե՛ս «Հայաստանում անչափահասների գործերով արդարադատության ոլորտի բարեփոխման ձեռքբերումների գնահատում», Եր., 2010, էջ 42):

¹³ Տե՛ս Հ. Հ. Ղուկասյան, նշվ. աշխ., էջ 26:

հաս պաշտպանյալի կամ նրա օրինական ներկայացուցչի առաջարկածից: Այս հարցի կապակցությամբ համամիտ ենք Ս. Դիլբանդյանի այն դիրքորոշմանը, որ «...այո՛, փաստաբան-պաշտպանը կարող է այլ դիրքորոշում ունենալ, քան պաշտպանյալն ու նրա օրինական ներկայացուցիչը, եթե կարծում է, որ նրանց դիրքորոշումը սխալ է և տանում է իր պաշտպանյալի վիճակի վատթարացման: Սակայն նա պարտադիր պետք է ձեռնարկի բոլոր միջոցները, որպեսզի դրանում համոզի իր անչափահաս պաշտպանյալին և նրա օրինական ներկայացուցչին»¹⁴:

Պաշտպանական մարտավարություն ընտրելիս բոլոր դեպքերում պաշտպանը պետք է համաձայնեցնի իր դիրքորոշումը պաշտպանյալի՝ անչափահաս մեղադրյալի և նրա օրինական ներկայացուցչի դիրքորոշման հետ, որպեսզի պաշտպանությունն իրականացվի արդյունավետ: Փաստաբանը պարտավոր է տեղեկացնել իր անչափահաս պաշտպանյալին և նրա օրինական ներկայացուցչին նրանց որդեգրած դիրքորոշման բոլոր հնարավոր բացասական հետևանքների մասին և միջոցներ ձեռնարկել, որպեսզի նրանք վերանայեն այդ դիրքորոշումը՝ փոխարինելով այն իրենց ավելի ձեռնտու տարբերակով: Եթե դա չի հաջողվում, ապա նա իրավունք ունի իրավիճակից ելնելով կա՛մ համաձայնել իր պաշտպանյալի դիրքորոշման հետ՝ ենթարկվելով նրա կամքին և համարելով դա նրա շահերին չհակասող, կա՛մ առաջ տանել սեփական դիրքորոշումը, որը կհամապատասխանի անչափահաս մեղադրյալի շահերին:

Բանալի բառեր – *անչափահաս, քրեական վարույթ, պաշտպան, ապացուցման գործընթաց, պաշտպանի մասնագիտացում, պաշտպանական տակտիկա*

НЕЛЛИ АГАБАБЯН – Участие защитника в производстве по делам несовершеннолетних. – Исходя из возрастных особенностей обвиняемого, средством защиты как таковой является участие в производстве по делу защитника или законного представителя. Иными словами, в уголовном судопроизводстве несовершеннолетнему даётся двойное представительство. В статье рассмотрены основные вопросы, затрагивающие участие защитника в производстве по уголовному делу, в процессе представления доказательств, а также специализацию защитников и тактику защиты.

Ключевые слова: *несовершеннолетний, уголовное производство, защитник, процесс представления доказательств, специализация защитника, тактика защиты*

NELLY AGHABABYAN – Barrister's Participation in Proceedings on Crimes Incriminated to Juveniles. – Based on the age peculiarities of the juveniles, the participation of the barrister and the legal representative in proceedings on crimes incriminated

¹⁴ Ս. Ա. Դիլբանդյան, Անձի իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության ապահովումը Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության մինչդատական վարույթում, էջ 360:

to juveniles is, per se, the main means of defence. That is to say, the juveniles are provided by double representation during the criminal proceedings: by a barrister, on one side, and by a legal representative, on the other side. Main issues in regard to the participation of the barrister in criminal proceedings, in the process of presenting evidence, as well as the specialization of barristers and the tactics of defence are discussed in the article presented.

Key words: *juvenile, criminal proceedings, barrister, process of presenting evidence, barrister's specialization, tactics of defence*